

Oklar'ın dağılmasını önleyemediği gibi müslümanların IX. yüzyıldan itibaren Türk ülkesinde yaptıkları fetih hareketlerine karşı da duramamışlardır. Bu sebeple İslâm hududu Taraz şehrinin doğusuna kadar uzanmış ve çok daha doğudaki meşhur Balasagun şehri bile Sâ-mânîler'in nüfuz sahasına girmiştir. Böylece Karluklar Batı Göktürk ülkesinin daha fazla parçalanmasına sebep olmuşlardır. Dokuz Oğuzlar İslâm müelliflerinde Türk âleminin en güçlü kavmi olarak tanınmış ve Uygur hükümdarları "hâkan" unvanı ile anılmıştır. Hâkanın oturduğu şehir hakkında ise orayı ziyaret etmiş olan (veya ettiği sanılan) mücahid Temîm b. Bahr'ın eserinde geniş bilgi bulunmaktadır. Buna bağlı olarak Uygurlar'ın Mani dinine girdikleri müslümanlar tarafından bilinmekteydi. Hatta Câhiz bu dinin Uygurlar'daki savaşçılık ruhunu zayıflattığını bile yazmıştır. Bununla beraber İslâm kaynaklarında, Uygur Devleti'nin 840 yılında Kırgız hücumu sonucunda yıkıldığı ve Uygurlar'ın Beşbalık-Koçu bölgesine göç ettikleri haberi görülmez.

İslâm kaynaklarında Uygurlar'a Toguz Guz denmesi, her iki kavmin bir hânedanın idaresi altında bulunmasından ve adlarının birbirine benzemesinden (Uygur > Gur, Oğuz > Guz) kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim Çinliler de Uygurlar'ı dokuz boydan müteşekkil bir kavim şeklinde tanımışlar ve bu dokuz boyun adlarını bile vermişlerdir. Bu sebeple Dokuz Oğuzlar'la karıştırılmış ve belki de her ikisi aynı adla anılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 16, 30; *Hudûdü'l-âlem* (Sutûde), s. 76-79; Reşîdüddin, *Câmi'u't-tevârih*, Moskova 1965, s. 331-338; V. Thomsen, *Inscription de l'Orkhon déchiffrées*, Helsingfors 1896, s. 105, 112,

115, 122, 124-125, 127; a.m.f., "Altürkische Inschriften aus der Mongolei..." (trc. H. H. Schaefer), *ZDMG* (1924), s. 121-175; a.m.f., "Moğolistan'daki Türkçe Kitabeler" (trc. R. Hulûsi), *TM*, III (1926-33), s. 81-118; E. Chavannes, *Documents sur les T'oukiue (Turcs) occidentaux*, Petersbourg 1903, s. 286, 297, 305; J. Marquart, *Osteuropäische und Ostasiatische Streifzüge*, Leipzig 1903, s. 82, 390; a.m.f., *Über das Volkstum der Komanen*, Berlin, ts., s. 26-235; W. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* [trc. Ragıp Hulûsi], İstanbul 1927, s. 66, 76, 78; a.m.f., "Turkestan Down to the Mongol Invasion", *GMS*, s. 200 vd., 211, 254; a.m.f., "Toğhuzghuz", *El*, VIII, 805-806; Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, İstanbul 1936, I, 22, 34 vd., 40, 48, 50, 62-67, 85, 102-105, 108, 120 vd., 128 vd., 138, 156, 164 vd., 168 vd., 172, 176, 182; V. Minorsky, "The Regions of the World", *GMNS*, s. 263, 282; Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1946, s. 43, 49, 55; J. Hamilton, *Les Ouighours à l'époque des Cinq Dynasties d'après les documents Chinois*, Paris 1955; a.m.f., "Toquz Oghuz et On-Uygur", *JA* (1962), s. 23-63; Liu Mau-tsai, *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küen)*, Wiesbaden 1958, I, tür.yer.; R. Giraud, *L'Empire des Turcs Célestes*, Paris 1960; Talat Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington 1968, s. 231, 236-237, 244, 250, 253, 255; a.m.f., "Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı Taryat (Terhin) Kitâbesi", *TTK Belleter*, XLVI (1982), s. 787-837; C. Mackerras, *The Uighur Empire According to the T'ang Dynastic Histories*, Columbia, South Carolina 1973; L. Bazin, *Les Calendriers Turcs anciens et médievales*, Lille 1974, s. 187-237; Muharrem Ergin, *Orhun Âbideleri*, İstanbul 1989, s. 1, 25, 28-29, 33, 39, 41-42, 53, 61; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, İstanbul 1992, s. 14-27, 30-34; a.m.f., "Tokuz Oğuzlar", *İA*, XII/1, s. 420-427; G. J. Ramstedt, "Zwei Uigurische Runeninschriften in der Nord-Mongolei", *JSFOu*, XXX/3 (1913-1918), s. 14-37; "Tamim Ibn Bahr's Journey to the Uyghurs", *BSOAS*, XII (1953), s. 275-305; M. Fuad Köprülü, "Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Menşei Meseleleri", *TTK Belleter*, VII (1943), s. 221, 223, 254, 256; E. Pulleyblank, "Some Remarks on the Toquz Oghuz Problem", *UAI*, XXVIII (1965), s. 35-42.

FARUK SÜMER

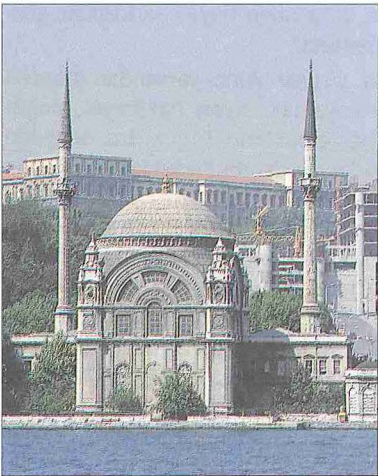
DOLMABAHÇE CAMİİ

İstanbul'da Kabataş
ve Beşiktaş semtleri arasında
yer alan XIX. yüzyıla ait cami.

Çok sayıdaki vakıfları ile hayır sever bir şahsiyet olarak Osmanlı sosyal hayatında rol oynayan Bezmiâlem Vâlide Sultan'ın emriyle yapımına başlanmış, onun 1853 yılında vefatı üzerine oğlu Sultan Abdülmecid tarafından tamamlanmıştır. Bezmiâlem Vâlide Sultan Camii, Dolmabahçe Sarayı'nın Saat Kulesi yönündeki avlu kapısının tam karşısına düştüğü için yapıldığı günden beri Dolmabahçe Camii adıyla anılmış ve literatüre de bu şekilde geçmiştir.

Yapının, evvelce avlunun Saat Kulesi'ne bakan kapısı üzerinde bulunan 1270 (1853-54) tarihli inşa kitâbesi, 1948 yılında Dolmabahçe Meydanı'nın açılması sırasında avlu duvarlarının yıkılması sebebiyle kible dış duvarı dibindeki bugünkü yerine konulmuştur. Celî-sülûs hatla yazılmış dört beyitten oluşan kitâbe tamamen Batı tarzında akant yapraklarıyla süslenmiştir ve tepelik kısmının ortasını Abdülmecid'in tuğrasını içeren büyük bir çelenk taçlandırmaktadır.

Dolmabahçe Camii, XIX. yüzyıl Osmanlı mimarisinde pek çok önemli esere imzasını atan Nikogos Balyan tarafından Batı akımlarının en yoğun biçimde etkisini gösterdiği bir dönemde inşa edilmiştir. Bu dönemde barok, rokoko, ampir gibi üslupların yerleşik sanat birikimi ve zevkiyle kaynaştırılması sonucunda ilginç bir yorumlama anlayışına gidilmiştir. Mimari açıdan bu tip camilerde önemli bir yenilik söz konusu olmazken asıl değişimin geleneksel çizginin, klasik oranların ve motif repertuarının büyük ölçüde terkedilmesi suretiyle dış cephede ve süslemelerde gerçekleştirildiği görülür. Barok, rokoko ve ampir tarzındaki süsleme özelliklerinin, geleneksel Osmanlı motiflerinin ve bezeme anlayışının yerini almaya başlaması dikkat çeker. Dönemin en önemli karakteri, mimariye "eklektik" (karma) yaklaşımın hâkim olması ve Batılı unsurların herhangisi bir kurala bağlı kalmaksızın sınırsızca ve yer yer de Osmanlı ve İslâm unsurları ile karıştırılarak kullanılmasıdır. Bu bakımdan Dolmabahçe Camii, ait olduğu dönemin genel yaklaşımını ve sanat zevkini bütünüyle yansıtan tipik bir örnektir.

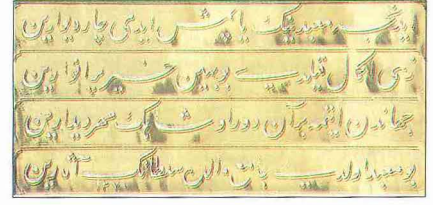
Dolmabahçe
Camii ve
içinden
bir görünüş -
İstanbul

Deniz kenarında bir avlu ortasında yapılmış olan camide ana hacim kubbe ile örtülmüş bir mekândan ibarettir. Kubbenin dört büyük kemerle taşındığı kare planlı yapıda mekânın enine dar, boyuna hayli uzun bir biçimde gelişerek prizma şeklini aldığı görülür. Alt kesimlerinde yuvarlak kemerli büyükçe pencerelerin açıldığı yüksek duvarların yüzeyi keskin hatlı, dışa taşkın kornişlerle üç bölüme ayrılmıştır. Hayli yüksek tutulan alt bölümde pencere araları ile köşelere iki kat halinde plasterler (gömmе ayaklar) yerleştirilmiştir; orta bölümde de aynı düzen tekrarlanmış, yalnız burası daha dar tutulmuştur. Pencerelerden büyük olan ortadaki yuvarlak kemerli, yanlarındaki küçükler düz sövelidir; hepsinin arasına yine plasterler yerleştirilmiştir. Duvarların üst kısmında, doğrudan doğruya pandantiflerin yardımı ile kubbeyi taşımakta olan kemerler görülür. Yuvarlak kemerler, kendi eğimlerine uygun olarak bir yelpaze gibi dışa doğru açılan üçer pencere ile birer tympanon duvarı şeklinde inşa edilmiştir. Kubbe, klasik mimaride görülmeyen bir özellikle doğrudan doğruya duvarlar üzerine oturtulmuş, yüklenen ağırlıktan duvarların yanlara doğru açılmaması için de köşelere dikdörtgen biçimli yüksek ağırlık kuleleri yerleştirilmiştir. Orta kısımlarında oldukça iri birer yuvarlak rozet bulunan ağırlık kuleleri, aynı zamanda yapı ile uyumlu bir bütünlük gösteren dekoratif öğelerdir. Kulelerin üst köşelerine barok-rokoko tarzına uygun bir görüşle, üzerleri kubbe örtülü kompozit başlıklı ikişer sütunçe yerleştirilmiştir. Yapının üzerine örten pandantif geçişli merkezî kubbenin fazla geniş olmayan kasnak bölümü, dıştan konsollarla çevre kuşatılarak dilimlere ayrılmış ve her dilimin içi çiçek rozetlerle dolgunarak dekore edilmiştir.

Dolmabahçe Meydanı'nın açılması sırasında avlu çevre duvarı ile cümle kapıları ve bazı birimleri ortadan kalkan caminin, önündeki Hünkâr Kasrı ile birlikte sergilediği bugünkü durum orijinal görünümünü yansıtmamaktadır. Caminin ampir üslûptaki sekizgen planlı ve kubbeli muvakkithânesi ise meydan düzenleme çalışmaları esnasında cadde üzerinden kaldırılarak deniz tarafındaki halen bulunduğu yere nakledilmiştir.

Taş ve mermerden inşa edilmiş olan caminin ön cephesini boylu boyunca iki yandan dışa taşan, iki katlı Hünkâr Kasrı kaplamaktadır. Kasır, iki yanda dışa çıkma yapan "L" biçimi kanat ile daha içeride kalan bir orta hacimden oluşmaktadır. Cami ile aynı malzemeden yapılmış olan kasırdaki, bütün cephelere açılan iki sıra halindeki pencerelerle son derece aydınlık ve ferah bir iç mekân elde edilmiştir. Küçük bir saray görünümünde olan bu yapıya, biri cephede cami ile ortak kullanılan, diğerleri yan cephelerde yer alan üç kapıdan girilmektedir. Birkaç basamakla ulaşılan bu kapılardan yandakilerin önlerinde sütunlu birer küçük giriş bölümü bulunur. Kasrın iki yanındaki merdivenlerle üst kata çıkılır. Bu kısımda odalar yer almakta ve ayrıca buradan mahfillere de geçilebilmektedir. Caminin bünyesinden ayrı tutulan minareler kasrın iki köşesinde yükselir. İnce, uzun formları ve yivli gövdeleriyle dikkat çeken minarelerde şeref altları akant yaprakları ile süslenmiştir.

Camiye Hünkâr Kasrı'nın antresinden girilir; burada da Hünkâr Kasrı'nda olduğu gibi duvarlara açılan çok sayıdaki pencereyle gayet aydınlık bir iç mekâna ulaşılmıştır. Zemini iri kırmızı tuğlalarla döşenmiş olan harimin kubbe içi ve pandantifleri yaldız ve yağlı boya kalem işleriyle tamamen Batı tarzında süslenmiştir.

Dolmabahçe Camii'nin kitabesi

Renkli mermer işçiliği gösteren mihrap ve minberde de yine klasik çizgiden uzaklaşarak birtakım barok bezemelelere yer verilmiştir. Beşgen planlı mihrap nişinin üzerinde değişik tarzda çiçek ve yapraklardan oluşan bitkisel bir süslemeye gidilirken kitâbe levhasının üstüne de ortası çelenkle taçlandırılmış bir tepelik yerleştirilmiştir. Aynı tepeliğe pencere üzerlerinde de rastlanmakta ve böylece iç mekânın süslemesinde bir bütünlüğe ulaşma çabasına girildiği görülmektedir. Mihrap gibi iki renkli mermerden yapılmış olan minberin yekpâre korkuluk levhaları geometrik bezemelidir.

1948-1961 yılları arasında Hünkâr Kasrı ile birlikte Deniz Müzesi olarak kullanılan cami, müzenin yeni binasına taşınması üzerine tekrar ibadete açılmıştır. Bugün bakımlı durumda bulunan yapı, en son 1966 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1965, II, 20; M. Orhan Bayrak, *Türkiye Tarih Yerler Kılavuzu*, İstanbul 1979, s. 284-285; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, İstanbul 1981, s. 62-64; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimârisi*, İstanbul 1986, s. 447-449; R. Ekrem Koçu, "Nusretiye ve Dolmabahçe Camileri", *Hayat Tarih Mecmuası*, sy. 7, İstanbul 1966, s. 43-48; Erdem Yücel, "Dolmabahçe Camii", *İst.A*, IX, 4671-4674.

SELDA ERTUĞRUL

Dolmabahçe Camii'nin mihrap ve vaaz kürsüsü

DOLMABAĞÇE SARAYI

Boğaziçi'nde
XIX. yüzyıl İstanbul'unun
en ihtişamlı yapılarından
biri olan saray.

Sarayın üzerine kurulduğu kesim İstanbul'un fethinden önce küçük bir koydu ve çevresi Vallicula Regii Horti (kraliyet bahçesinin küçük vadisi) adıyla anılıyordu. Fâti Sultan Mehmed'in şehri ele ge-